Henri H. Stahl: analize și reprezentări ale tradiției

Otilia Hedeșan
West University of Timișoara
Corresponding author email: otilia.hedesan@e-uvt.ro

Henri H. Stahl: Frameworks and Representation of Tradition

Abstract: This article focuses on the concept of tradition as developed by the Romanian sociologist Henri H. Stahl. A complementary category of texts was used in order to develop article's conclusions: the scientific works of Henri H. Stahl, his published memoirs and his extensive talks with Zoltán Rostás. In the first part, the article mentions the main works where the sociologist describes piece by piece the concept of tradition, listing and critically evaluating their reception at the time of publication. The main part of the article is dedicated to the description and analysis of the obște pe bază de tradiție difuză [the society based on diffused tradition]. This is a concept developed and defined by Henri H. Stahl himself. Using the examples provided by the above-mentioned works which are quoted within current paper, the model of tradition as proposed by Henri H. Stahl is redesigned. Its framework is discussed taking into account its mandatory elements: the preservation of tradition in social groups, the function of connecting the group through tradition, the rich relations between tradition and social memory, the importance of the phenomenon of social stability.

Key words: Henri H. Stahl, Bucharest Sociological School, history of Romanian social sciences, tradition, obștea pe bază de tradiție difuză (the society based on diffused tradition)

Citation suggestion: Hedeșan, Otilia. "Henri H. Stahl. Analize și reprezentări ale tradiției." *Transilvania*, no. 1-2 (2025): 83-87.
https://doi.org/10.51391/trva.2025.1-2.10.

Despre Henri H. Stahl. Surse și câteva contexte

Despre personalitatea și activitatea prodigioasă și polivalentă a lui Henri H. Stahl s-a scris, în ultimele decenii, mult și nuanțat. Aceste preocupări au fost facilitate, printre altele, și de paleta diversificată generic de texte prin care cercetătorii și publicul larg s-au putut apropia de preocupările acestui autor. Este de notat, în această privință, că Henri H. Stahl este unul dintre puținii cercetători de pe terenul mai larg al disciplinelor sociale de la noi care a publicat texte științifice, a scris (chiar dacă pasager și conjunctural) literatură[1], și-a redactat memoriile, în volumul *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"*[2], răspunzând, de asemenea, cu răbdare și consistență în întrevederile de restituire a atmosferei activităților Școlii Sociologice de la București avute cu Zoltán Rostás[3].

Altfel spus, de la Henri H. Stahl avem la dispoziție studiile sale cu caracter teoretic și documentar, dar și diferite alte texte care aruncă lumini suplimentare asupra propriilor lucrări. Privită retrospectiv, opera sa pare să evoce și, în același timp, să fie evocată (de) o observație a lui Vintilă Mihăilescu care problematiza poziția „observatorului" în cercetarea socială: „(...) câți cercetători au considerat util să-și prezinte produsele investigațiilor lor dimpreună cu procesul sinuos al obținerii lor, așa cum a făcut-o, de pildă, Lévi-Strauss în *Tropice triste*? Decenți, majoritatea închid ușile bucătăriei atunci când își invită colegii la festinul operei lor academice. Or, mai ales într-o situație ca aceea a antropologiei, această decență riscă să fie păguboasă"[4]. Henri H. Stahl își textualizează, contextualizează și metatextualizează activitatea și cercetarea, într-un efort hermeneutic major și plurivocal, similar cu maniera în care au procedat o serie întreagă de antropologi străini, dintre care cazurile unor Claude Lévi-Strauss[5] ori Philippe Descola[6] sunt doar cele mai cunoscute

1. Detalii și excerpt din textul inedit al romanului în Irina Stahl, „Fața nevăzută a lui Henri H. Stahl: Scriitorul. Fragment dintr-un roman inedit al marelui sociolog", *Revista Română de Sociologie*, nr. 5-6 (2018): 511–533.

2. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"* (București: Minerva, 1981).

3. Este vorba despre volumul de istorie orală al lui Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* (București: Paideia, 2000).

4. Vintilă Mihăilescu, *Fascinația diferenței* (București: Paideia, 1999), 6.

5. În afara lucrărilor sale teoretice, Lévi-Strauss a publicat amplul jurnal de teren *Tristes tropiques* (Paris: Plon, 1955), dar și un foarte subtil volum de întrevederi cu Didier Eribon, *De près et de loin* (Paris: Odile Jacob, 1998).

6. În afara textelor sale teoretice, Philippe Descola a publicat volumele *La composition de mondes. Entretiens avec Pierre Charbonier* (Paris: Flammarion, 2014), respectiv memoriile terenului său la populația Jivaros din Caledonia Superioară, în *Les lances du crépuscule* (Paris: Plon, 2006).

sau, cu o amploare mai restrânsă, la noi, cazul lui Harry Brauner[7]. Jocurile de reflectare și interpretare pe care le permite consultarea unor texte construite în această manieră au orientat atenția exegeților către personalitatea și modul de gândire al lui Henri H. Stahl, către documentele inedite din arhiva sa ori către specificitățile lumilor prin care el a trecut pe parcursul vieții sale aproape centenare, lăsând, adesea, într-un nemeritat con de umbră unele dintre ideile și teoriile formulate în studii și autocomentate, apoi, în memorii sau (și) în interviuri.

Studiul tradiției la Henri H. Stahl. Alte contexte

Reflecțiile lui Henri H. Stahl despre *tradiție* și resorturile sociale ale acesteia sunt, după mine, astfel de idei importante, care se regăsesc în fragmente clare, adesea memorabil scrise, din numeroase opere ale sale, punctând întreaga sa activitate. Două momente, însă, se pot constitui în adevărate etape-cheie ale observării, descrierii și teoretizării conceptului de *tradiție*. Mai întâi, rememorând împrejurările orientării sale către grupul de monografiști ai lui Dimitrie Gusti, sociologul menționează și, apoi, pune în context ideatic și bibliografic interesul său pentru satul tradițional. La început:

> „Problema mă preocupa în special în urma citirii *Neoiobăgiei*. Mi se părea că Gherea știa prea bine ce este capitalismul și felul cum pătrundea el într-o țară înapoiată. Dar că, despre această țară înapoiată, știa prea puțin, doar atâta cât putuse afla din citirea lucrărilor lui Radu Rosetti și C. Garoflid, care nici ei nu mi se părea a fi înțeles prea bine despre ce era vorba, viața satelor noastre neputându-se cunoaște doar din documente și din experiență personală, ci numai din cercetări asidue și riguros științifice, făcute pe teren. Mai curând credeam că Nicolae Iorga văzuse clar problema satului tradițional..."[8]

Și, apoi, câteva pagini (corespunzând câtorva ani) mai târziu:

> „(...) dat fiind că aceste sate libere, neexploatate feudal, nu puteau să se fi născut în vremurile noastre, am crezut că era logic să cred că ele existau încă de mai mult, dând astfel dreptate lui Nicolae Iorga, în ciuda tezei opuse a lui C. Giurăscu. Actualele sate răzeșești și moșnenești trebuiau, deci, considerate drept enclave de veche țărănie liberă, supraviețuitoare nu numai în cadrul unei orânduiri feudale, ci și a celei capitaliste"[9].

Devine destul de evident că preocupările lui Henri H. Stahl pentru satele tradiționale[10] se configurează, în anii interbelici, în directă relație cu campaniile de teren ale Școlii Sociologice, la intersecția dintre mari modele, argumente și poziționări ideologice influente, respectiv discursuri aparținând unor nume *sine quibus non* ale perioadei. Ofertante în sine, aceste poziționări îl așează pe Henri H. Stahl într-o rețea a ideilor și personalităților, developându-i solidaritățile, distanțările discrete și reținerile fățișe. Pe de altă parte însă, această rețea de conexiuni asumate prin textele memoriale orientează interesul către comparații și, din păcate, ocultează relevarea chestiunilor particulare, teoretice, bazate pe observațiile și discuțiile din teren. Cărțile sale fundamentale asupra acestor chestiuni – *Nerej, un village d'une* région *arquaïque* (1939)[11], *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (1958)[12], respectiv, mai târziu, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* (1980)[13] – au fost integrate în liste de dezvoltare și dezbatere a unor idei, fiind interpretate mai degrabă pentru viziunea lor globală, enunțată chiar din titlul fiecăreia, decât pentru conținuturile lor, privite secvență cu secvență. Caracterul „arhaic", existența unor structuri care pot fi numite „sate devălmașe" sau ipoteza existenței unei „orânduiri tributale" în trecutul anumitor regiuni din România devin temele-vedetă ale exegezelor din jurul operei lui Henri H. Stahl.

Cel de-al doilea moment în care Henri H. Stahl descrie sistematic tradiția îl reprezintă volumul *Eseuri critice despre cultura populară românească*[14]. Este vorba despre o lucrare care adiționează două secțiuni intens polemice, una

7. Pe lângă textele sale cu caracter etnografic, Harry Brauner este și autorul volumului memorial *Să auzi iarba cum crește* (București: Eminescu, 1979), dar și un excelent interlocutor al lui Zoltán Rostás în seria de interviuri referitoare la începuturile Școlii Sociologice de la București, în volumul *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene* (București: Paideia, 2003), 71-86.

8. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 22.

9. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 45.

10. Pe parcursul *Amintirilor* sale, Henri H. Stahl notează că, atunci când vorbește despre sat tradițional, are în minte un model structural al tradiției și în niciun caz nu se referă la elemente idilice și pitorești: „Realizarea planului meu de lucru, închinat satelor devălmașe, impunea însă ca viitoarele monografii să fie făcute în asemenea sate, răzeșești și moșnenești, și nu în sate de clăcași. Nu mă îndemna, deci, la o asemenea alegere o simplă dorință de pitoresc sau de tradițional – așa cum am fost acuzat ulterior de unii critici care nu și-au dat osteneală să înțeleagă despre ce era vorba, ci de o judecată critică foarte clară și foarte justificabilă". Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"*, 46.

11. Henri H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque* (București: Institut de Scriences Sociales de Roumanie, 1939).

12. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (București: Cartea Românească, 1998). Prima ediție a acestui studiu a apărut în 1958.

13. Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980).

14. Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească* (București: Minerva, 1983).

despre Lucian Blaga și „filosofarea despre filosofia poporului român”[15], a doua despre Mircea Eliade și „teologia satului arhaic românesc”[16], respectiv un studiu, după părerea mea, extrem de pertinent de analiză a culturii tradiționale, *Probleme de sociologie a folclorului*[17]. În esență, poziționarea critică a lui Henri H. Stahl în raport cu lucrările lui Blaga și Eliade a fost rezumată de acesta în debutul secțiunii de sociologie a folclorului, în următorii termeni:

> „Cu privire la Blaga, am arătat pe îndelete de ce acest filosof a considerat că îi este suficientă, ca sursă de informație, copilăria lui în sat, care îl scutește de a mai face cercetări monografice de specialitate. Cât despre Eliade, dânsul socotește că cercetarea la teren nu prețuiește prea mult, având un rol minor față de sursa de bază a oricărei documentări, care este și rămâne interpretarea hermeneutică a textelor sfinte. Este însă o gravă eroare să reduci doar la atâta valoarea cercetărilor făcute direct pe viu, mai ales atunci când ceea ce cercetezi este o cultură cu caracter folcloric, care nu lasă urme scrise decât prea puține. (...) Repetăm afirmația că, pentru cei care analizează viața socială a propriei lor țări, ca filosofi sau teologi, absența lor de la o cercetare directă nu este scuzabilă. Ca să interpretezi o cultură folclorică, este necesar înainte de toate să o cunoști, aceasta fiind singura modalitate de a nu spune vrute și nevrute”[18].

Și în cazul acestei lucrări, receptarea a fost deviată în mod artificial din cauza caracterului critic și polemic al „eseurilor”. Așa cum textele anterioare ale lui Henri H. Stahl au fost urmărite global, prin raportare la cercetările unor Gherea, Iorga sau C. Giurescu, de astă dată, maniera de modelare sociologică a culturii populare propusă prin volum a fost privită, în mod declarat, aproape exclusiv[19] prin raportare la Blaga și Mircea Eliade. Presa culturală, intens ideologizată de altfel, a epocii ultimilor ani ai regimului comunist nu a pregetat să insereze articole mai ample ori mai detaliate în care *Eseurile critice* ale lui Henri H. Stahl au fost când condamnate fățiș[20], când subevaluate ori răstălmăcite, când prezentate prin referință la elemente absolut marginale și insignifiante din conținutul lor[21]. Amintindu-și de acești ani, Z. Ornea rememorează, după 1989, tensiunea creată de publicarea *Eseurilor critice*, de la comentariile din presă până la reacțiile și amenințările organelor politice și ale Securității[22]. Pentru discuția de aici, însă, evocarea rapidă a acestor contexte ale receptării nu are decât miza de a semnala că mare parte a ideilor formulate de Henri H. Stahl au fost ignorate sau denaturate, în locul lor preferându-se selectarea unor elemente care se pretau ideologiilor diverselor epoci.

Henri H. Stahl: obștea pe bază de tradiție difuză

Contribuția principală referitoare la tradiție a lui Henri H. Stahl ține de identificarea, denominarea și explicitarea conceptului de *obște pe bază de tradiție difuză*. Este vorba despre un concept complex, care pune împreună aspectul social al tradiției (ceea ce presupune existența grupului, a obștei), pe de o parte, respectiv funcția de conexiune pe care o poate avea tradiția (în măsura în care aceasta se regăsește, difuz, în cadrul grupului), pe de altă parte. Sau, în litera textului memorial al autorului:

> „Rezultatul la care am ajuns a fost formularea unei teorii despre originea socială nu numai a normelor de drept, ci și a tuturor creațiilor folclorice. Este teoria pe care am denumit-o a fi *obștea pe bază de tradiție difuză*, care constă în a semnala că anonimatul oricăror creații folclorice derivă din faptul că au un caracter social colectiv (devălmaș în esența lui), în sensul în care ele nu apar decât în cursul unor acțiuni efective ale grupului social, în care participanții au fiecare câte un anume rol de jucat, pe teme tradiționale, dar realizate

15. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 71–150.

16. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 151–222.

17. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 223–274.

18. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 224–225.

19. O excepție în acest sens este micul text de semnal bibliografic al lui Radu Ioanid, „Sociologie și mit”, *Viața Studențească*, nr. 22 (1983): 3, care notează: „*Eseurile critice* se constituie ca o contribuție importantă la explicitarea relației dintre determinismul social și geneza unor fenomene economice cu implicații culturale (...). *Eseurile critice* ale profesorului Henri H. Stahl, mentorul multor generații de sociologi, constituie o foarte valoroasă lucrare de referință pentru cei care doresc să abordeze vasta problematică a sociologiei culturii românești”.

20. De notat, în acest sens, reinventarea (sau, după caz, reamintirea) stilului acuzator, vitriolant, de critică de intenție din „întunecatul deceniu”, în texte cum ar fi cele ale lui Petru Ursache, „Receptarea prin editare”, *Ateneu*, nr. 6 (1984): 3–4 și, mai ales, în articolul lui Achim Mihu, „Text și subtext în critica lui Henri H. Stahl”, *Tribuna*, nr. 31 (1983): 3, care glisează de la persiflarea voit strengărească la acuzarea fățișă a autorului: „Acum el preferă lupta și sugerează ideea intrată, după cum se știe, în arsenalul altor regimuri politice decât al nostru (și, în genere, democratice) de a nu lăsa mintea în voia ei”.

21. În acest sens sunt grăitoare articolele lui Ion Apostol Popescu, „De la methexis la plenitudine”, *Steaua*, nr. 3 (1984): 52, unde autorul citează, una după cealaltă, o apreciere a lui Lucian Blaga despre satele tradiționale și alta a lui Henri H. Stahl, ambele conjuncturale, sugerând, implicit, că opțiunile celor doi sunt perfect conjuncte. La fel și în cazul articolului lui Adrian Fochi, „Una din universalele necunoscute ale folclorului românesc”, *Revista de Etnografie și Folclor*, nr. 2 (1984): 131–132, unde autorul citează, complet decontextualizat, o afirmație a lui Sigmund Freud despre incest, reluând, apoi, tot o observație marginală a lui Henri H. Stahl: „Și sociologul român găsește o asemănare, până la identitate, a concepției lui Freud cu ceea ce afirmase E. Durkheim când arăta că toate faptele sociale sunt supuse unei «constrângeri» externe exercitate de societate, dar care până la urmă se transformă în constrîngere internă, în formă de conștiință morală”.

22. Z. Ornea, „Cartea albă a Securității”, *Dilema*, nr. 200 (1996): 11.

> prin improvizații mereu altele, toate depinzând de replicile pe care fiecare participant le primește de la partenerii săi, întocmai cum se întâmplă într-o *commedia dell arte* în care nimeni nu știe întreg textul, deși fiecare participă la el prin replici improvizate."[23]

Așa cum arătam mai sus, construcția acestui concept se realizează în două etape. Cea dintâi, disipată în lucrările lui Henri H. Stahl despre satele devălmașe, focalizează asupra importanței grupului social în cunoașterea și practicarea tradiției, imaginea sa cea mai pregnantă, deopotrivă evocatoare și empirică, fiind aceea a hotărniciei satelor. Iată, în clar, fragmentul, așa cum apare acesta în *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*:

> „De aceea, până în zilele noastre, hotarnicul iese la hotar cu gloată mare de oameni în alai după dânsul. Pe măsură ce înaintează pe traseul hotarului, rând pe rând, ies din gloată aceia din săteni care cunosc fragmentul de hotar pe care se umblă. Dacă și de o parte a satului și de cealaltă, din satul învecinat, martorii cad de acord, problema se socotește hotărâtă. Martorii aceia reintră atunci în masa norodului, lăsând loc altora să iasă la iveală, pentru o nouă porțiune pe care o cunosc mai bine aceștia. Cunoașterea traseului întreg aparține, deci, satului în totalitatea sa. Nu există un om care să știe întreg hotarul. Dar întreg hotarul e știut de întreg satul, pe fragmente care se asamblează în momentul în care satul este adunat în totalitatea lui, adică în obște. Regăsim aici, în materie de hotărnicie, regula generală care domină și caracterizează producțiile ideologice folclorice: memoria socială a satului funcționează pe bază *de obște cu tradiție difuză* – memorie colectivă care durează atâta vreme cât durează adunarea efectivă, în obște, a tuturor membrilor colectivității. (...) În special în satele libere, răzețești, este de neuitat spectacolul pe care îl prezintă o astfel de operație hotarnică: întreaga activitate a satului este oprită; toată lumea, bătrâni, tineri, bărbați, femei, ies buluc, să facă alai hotarnicului, urmărind cu patimă cele ce se întâmplă, intervenind la nevoie prin murmure de nemulțumire, prin strigăte, impresionând și controlând pe martorii care iau cuvântul. Problema stabilirii exacte a traseului nu e o problemă pe care să o poată rezolva, cu de la sine putere, un om sau numai câțiva. Obștea tuturor fiind proprietară, ea se prezintă în totalitatea sa la hotărnicie. Satul întreg e socotit hotarnic și, fără prezența lui, operațiile agrimensurale nu pot fi executate."[24]

Vorbim aici despre o adevărată descriere densă, construită cu numeroase detalii, astfel încât să poată funcționa și ca model hermeneutic al conceptului propus. Primul aspect care mi se pare de reținut este sublinierea co-prezenței grupului în ansamblul său, element care pare obligatoriu pentru actualizarea tradiției. „Nu se ține minte decât ceea ce efectiv se practică. Memoria colectivă este efectivă, câtă vreme colectivul se adună, adică obștea."[25] – explica, în întrevederile sale cu Zoltán Rostás, Henri H. Stahl. Doar stimulați de misiunea comună și de responsabilitățile fragmentate și complementare pe care le au în cadrul comunității lor, indivizii reușesc să actualizeze tradiția. Așa cum arată și în alte locuri sociologul, obștea, care în majoritatea lucrărilor sale este, de fapt, satul devălmaș, poate fi asimilată teoretic oricărui alt tip de grup social. „Obștea nu-i vorba numai de sate, e obște și orice colectivitate. Colectivitatea care participă la o înmormântare, orice fel de... atâta vreme cât, efectiv, se adună, păstrează memoria. Păstrează tradiția. Și am arătat care e procedura."[26] Imaginea hotărniciei satelor propusă de Henri H. Stahl evidențiază, de asemenea, și funcția de interconectivitate a tradiției în cadrul grupului social. Subliniind, la limita formulării paradoxale, că niciun individ nu cunoaște, de fapt, hotarul satului, această cunoaștere fiind, până la urmă, una comună, a grupului în ansamblul său, sociologul definește interdependența membrilor grupului social caracterizat de o anumită tradiție.

A doua etapă a dezvoltării modelului *obștei pe bază de tradiție difuză* este cea a *Eseurilor critice*. Văzută ca „un fenomen de durată, de statornicie a structurilor sociale, materiale și spirituale, precum și de *repetiție* a acțiunilor umane, în parte prin mecanismul *imitației*, al contaminării de la om la om, în cadrul proceselor sociale specifice oricărei *conviețuiri* sociale"[27], tradiția este discutată, aici, în relație cu memoria colectivă, insistându-se asupra formelor responsabile de stabilitatea vieții sociale. O imagine la fel de pregnantă ca aceea a hotărniciei satului este, acum, cea a corului Vaticanului, „care – după cum dezvoltă Stahl – cântă zi de zi, de peste o mie de ani, fără întrerupere. Membrii acestui cor sunt, însă, muritori. Nu mor însă toți deodată, ci pe rând, câte unul. Azi moare un bas, mâine un tenor, alteori un bariton ș.a.m.d., fiind de îndată înlocuiți prin alții. Ceea ce înseamnă că acest grup social, organizat sub forma unui cor, își primește membrii fără să-și schimbe structura; *forma* lui socială se menține, dăinuind neîntrerupt, în ciuda scurgerii necontenite a celor ce o compun."[28] Ideea stabilității formelor sociale este una care trebuie raportată la un mai vechi studiu al sociologului Georg Simmel, care observa disparitatea între rezistența unor grupuri formale și caracterul limitat al participării membrilor lor, datorită trecerii timpului. Sau, în termenii acestuia: „Ce qui pose le plus ordinairement le problème de la permanence propre aux groupes sociaux, c'est ce fait

23. Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, 96.
24. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Vol. II, 80–81.
25. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, 102.
26. Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie*, 102.
27. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 251.
28. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 254.

qu'ils se maintiennent identiques à eux-mêmes, tandis que leurs membres changent ou disparaissent. (...) Nous disons que c'est le même État, la même armée, la même association qui existe aujourd'hui et qui existait déjà il y a des dizaines et peut-être des centaines d'années ; cependant, parmi les membres actuels du groupe, il n'en est pas un qui soit le même qu'autrefois."[29]

Lămuritor și exemplar în sine, modelul corului Vaticanului lasă, totuși, impresia excepționalității, astfel încât el este modulat în paginile *Eseurilor*, probându-i-se, în mod suplimentar, utilitatea. Este evident că exemplul ales relevă „mecanismul social care permite unor *forme* sociale să rămână statornic aceleași, în ciuda duratei restrânse a vieții omenești. (...) În lumea noastră rurală – observă Henri H. Stahl – există un exemplu de formă socială cu durată nelimitată: este cel al grupului de joacă al copiilor, care de asemeni își primenește membrii, fără a-și schimba formele și nici mecanismele de închegare a grupului"[30]. Este vorba, și aici, despre o interferență bibliografică[31], căci o observație în bună parte similară face Maurice Halbwachs, discutând despre raporturile dintre memoria individuală și cea colectivă, socială: „Părinții își au propriile interese, iar copiii, altele și există multe motive pentru care limita care separă cele două zone de gândire să nu fie depășită"[32]. Modelul transcende, astfel, nivelul acțiunii sociale imediate, *hic et nunc*, extinzându-se în timp, prin evocarea resorturilor sale de stabilitate. Totodată, el mizează pe relațiile bogate dintre acțiunea și memoria socială, relevând importanța aparte a grupurilor (dintre care obștea satelor devălmașe este doar un caz, exemplar, este drept). Modelul de tradiție al lui Henri H. Stahl este unul care evidențiază, prin chiar utilizarea acestui termen în interiorul conceptului, importanța caracterului său difuz, joc dintre repartiția generalizată a unor aspecte, cea care permite unitatea grupului, și dispunerea diferențiată a altora, cea care susține complementaritatea practic de nesuplinit a membrilor comunității.

Bibliography

Fochi, Adrian. "Una din universalele necunoscute ale folclorului românesc" [One of the Unknown Universalia of Romanian Folklore]. *Revista de Etnografie și Folclor*, no. 2 (1984): 131–142.

Halbwachs, Maurice. *Memoria colectivă* [On Collective Memory]. Translated by Irinel Antoniu. Iași: Institutul European, 2007.

Ioanid, Radu. "Sociologie și mit" [Sociology and Myth]. *Viața Studențească*, no. 22 (1983): 3.

Mihăilescu, Vintilă. *Fascinația diferenței* [The Fascination of Difference]. Bucharest: Paideia, 1999.

Mihu, Achim. "Text și subtext în critica lui Henri H. Stahl" [Text and Undertext in the Criticism of Henri H. Stahl]. *Tribuna*, no. 31 (1983): 3.

Ornea, Zigu. "Cartea albă a Securității" [Securitate's White Book]. *Dilema*, no. 200 (1996): 11.

Popescu, Ion Apostol. "De la methexis la plenitudine" ["From Methexis to Completness"]. *Steaua*, no. 3 (1984): 52.

Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)* [The Monograph as Utopia. Interviews with Henri H. Stahl]. Bucharest: Paideia, 2000.

Simmel, Georg. "Comment les formes sociales se maintiennent." In *L'Année Sociologique*, edited by Emile Durkheim, 71–107. Paris: Félix Alcan, 1898. https://socio.ch/sim/franzoesisch/formes.htm.

Stahl, Henri H. *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"* [Memories and Reflections from the Ancient School of 'Sociological Monographs']. Bucharest: Minerva, 1981.

Stahl, Henri H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Contributions to the Study of Romanian *devălmașe* Villages], Vol. I – III. Bucharest: Cartea Românească, 1998.

Stahl, Henri H. *Eseuri critice despre cultura populară românească* [Critical Essays on Romanian Popular Culture]. Bucharest: Minerva, 1983.

Stahl, Henri H. *Nerej, un village d'une région archaïque* [Nerej, a Village in an Archaic Region]. Bucharest: Institut des Sciences Sociales de Roumanie, 1939.

Stahl, Henri H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* [Theories and Hypotheses on the Sociology of Tributary Social System]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Stahl, Irina. "Fața nevăzută a lui Henri H. Stahl: Scriitorul. Fragment dintr-un roman inedit al marelui sociolog" ["The Unseen Face of Henri H. Stahl: The Writer. An Excerpt from an Unpublished Novel of the Great Romanian Sociologist"]. *Revista Română de Sociologie*, no. 5–6 (2018): 511–533.

Ursache, Petru. "Receptarea prin editare" ["Perception through Editing"]. *Ateneu*, no. 6 (1984): 3–4.

29. Georg Simmel, „Comment les formes sociales se maintiennent", *L'Année Sociologique*, I (1898): 77.

30. Henri H. Stahl, *Eseuri critice*, 254.

31. Menționată, de altfel, de Henri H. Stahl, în discuțiile cu Zoltán Rostás: „Aici este vorba, la urma urmei, de memorie colectivă. De care s-au ocupat și francezii în anii ,30, Halbwacs. Și a și scris o carte despre memoria colectivă. Nu o centrează, cum o centrez eu, pe permanența unor colective în plină acțiune, care antrenează anumite creații literare, folclorice, muzicale, coregrafice, care pier odată ce piere prilejul" (*Monografia ca utopie*, 102).

32. Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă* (Iași: Institutul European, 2007), 109.